

Inhoud

Voorwoord	XI
Voorwoord bij de derde druk.....	XII
Voorwoord bij de vierde druk.....	XIII
Warming-up	XIV
Aanvullend materiaal.....	XVI
Geraadpleegde en aanbevolen literatuur.....	XVII
Hoofdstuk 1 Jouw autobiografie	1
Inleiding.....	2
1.1 Toen ik vijf jaar was.....	2
1.1.1 Jeugdervaringen.....	3
1.2 Mijn meester.....	4
1.3 Praten met kinderen.....	6
1.4 Culturele gevoeligheid.....	7
1.5 Jouw levensgeschiedenis.....	8
1.6 Autobiografische literatuur.....	9
Geraadpleegde en aanbevolen literatuur.....	10
Hoofdstuk 2 Ontwikkelingspsychologie	13
Inleiding.....	14
2.1 Relatie met autobiografie.....	14
2.2 Hoe leer je kinderen kennen.....	16
2.2.1 Observatie.....	16
2.2.2 Het sociogram.....	19
2.2.3 Gesprek.....	22
2.2.4 Toets en test.....	24
2.2.5 Portfolio.....	27
2.2.6 Video-interactie.....	27

2.3	Begrippen uit de ontwikkelingspsychologie	29
2.3.1	Leefwereld	30
2.3.2	Belevingswereld	32
2.3.3	Klassieke ontwikkelingspsychologie	33
2.3.4	Levensloopspsychologie	34
2.3.5	Ontwikkeling – ervaring – rijping	34
2.3.6	De ecologische benadering	36
2.3.7	De narratieve benadering	37
2.3.8	Identiteit	40
2.3.9	Genderontwikkeling	41
2.4	Ontwikkelingstheorieën in het kort	43
2.4.1	De psychoanalytische theorie van Freud	43
2.4.2	Piagets theorie over de cognitieve ontwikkeling	46
2.4.3	Erikson en de psychosociale ontwikkeling	50
2.4.4	Bowlby en het belang van gehechtheid	52
2.4.5	Bronfenbrenner en de ecologie van de menselijke ontwikkeling	54
2.4.6	Maslow en zijn motivatietheorie	57
2.4.7	Langeveld en zijn theorie over de pedagogische ontwikkelingspsychologie	60
2.4.8	Kohlberg en de theorie van de morele ontwikkeling	61
2.4.9	Vygotsky en Gal'perin: ontwikkeling in sociaal- culturele activiteiten	63
2.4.10	Van Parreren en de theorie van het sociaal- constructivisme	66
2.4.11	Gardner en de theorie van de meervoudige intelligentie	68
2.4.12	Crone en de neurocognitieve ontwikkeling	70
2.4.13	Dweck en de theorie over mindsets	74
2.4.14	De WEIRDE blik van ontwikkelingspsychologen	78
	Geraadpleegde en aanbevolen literatuur	80
Hoofdstuk 3	De ontwikkeling van basisschoolkinderen	85
	Kleuters	
3.1	Fysieke ontwikkeling	87
3.1.1	Inleiding	87
3.1.2	Motoriek	88
3.1.3	Zintuiglijke ontwikkeling	95
3.1.4	Seksuele ontwikkeling	98

3.2	Sociaal-emotionele ontwikkeling	100
3.2.1	Inleiding	100
3.2.2	Emotionele ontwikkeling	102
3.2.3	Identiteitsontwikkeling	108
3.2.4	Sociale ontwikkeling	112
3.3	Cognitieve ontwikkeling	116
3.3.1	Inleiding	116
3.3.2	Cognitieve ontwikkeling in het algemeen	117
3.3.3	Leren op school	123
3.4	Kleuters en hun ontwikkeling binnen de multimediale virtuele wereld	135
3.4.1	Inleiding	135
3.4.2	Kleuters en passieve media	136
3.4.3	Kleuters en actieve media	137
Hoofdstuk 4	De ontwikkeling van basisschoolkinderen	141
	Kinderen van zes tot negen jaar	
4.1	Fysieke ontwikkeling	143
4.1.1	Inleiding	143
4.1.2	Motoriek	144
4.1.3	Zintuiglijke ontwikkeling	148
4.1.4	Seksuele ontwikkeling	150
4.2	Sociaal-emotionele ontwikkeling	151
4.2.1	Inleiding	151
4.2.2	Identiteitsontwikkeling	151
4.2.3	Morele ontwikkeling	153
4.3	Cognitieve ontwikkeling	160
4.3.1	Inleiding	160
4.3.2	Cognitieve ontwikkeling in het algemeen	161
4.3.3	Leren op school	169
4.4	Kinderen van zes tot negen jaar en hun ontwikkeling binnen de multimediale virtuele wereld	172
4.4.1	Inleiding	172
4.4.2	Waar kinderen van zes tot negen jaar graag naar kijken en over lezen	173
4.4.3	Aanbod en gebruik van interactieve media thuis en op school	175

Hoofdstuk 5	De ontwikkeling van basisschoolkinderen	179
	Kinderen van negen tot twaalf jaar	
5.1	Fysieke ontwikkeling	182
5.1.1	Inleiding	182
5.1.2	Fysieke ontwikkeling van meisjes	183
5.1.3	Fysieke ontwikkeling van jongens	186
5.1.4	Seksuele belangstelling	187
5.1.5	Motorische ontwikkeling	189
5.2	Sociaal-emotionele ontwikkeling	191
5.2.1	Inleiding	191
5.2.2	Emotionele ontwikkeling	192
5.2.3	Identiteitsontwikkeling	196
5.2.4	Sociale ontwikkeling	198
5.2.5	Morele ontwikkeling	204
5.3	Cognitieve ontwikkeling	207
5.3.1	Inleiding	207
5.3.2	Cognitieve ontwikkeling in het algemeen	207
5.3.3	Leren op school	212
5.4	Kinderen van negen tot twaalf jaar en hun ontwikkeling in de multimediale virtuele wereld	220
5.4.1	Inleiding	220
5.4.2	Waar kinderen van negen tot twaalf jaar graag naar kijken en over lezen	221
5.4.3	Aanbod en gebruik van interactieve media thuis en op school	223
	Geraadpleegde en aanbevolen literatuur en sites bij hoofdstukken 3, 4 en 5	227
Hoofdstuk 6	Reflectie en portfolio met kinderen	231
	Inleiding	232
6.1	Reflecteren	232
6.1.1	Competenties in beeld	232
6.1.2	Veranderende ideeën over evalueren	233
6.1.3	Wat is reflecteren en kunnen kinderen dat?	234
6.1.4	Vragen stellen bij reflecteren en betekenis voor kinderen	236
6.2	Praten met kinderen	238
6.3	Assessments en kinderen	240
6.3.1	Begripskader	240
6.3.2	Werken met assessments op de basisschool	241

6.3.3	Werken met co-assessment en self-assessment ..	242
6.4	Leren met portfolio's	244
6.4.1	Wat is een portfolio?	244
6.4.2	Soorten portfolio's	245
6.4.3	Werken met portfolio's	246
6.4.4	De betekenis van portfolio's voor het leerproces	247
6.4.5	Tips en valkuilen om ter harte te nemen	247
6.5	Slotopdracht: een kind langdurig volgen in zijn ontwikkeling	248
6.5.1	Hoe vind je een geschikt kind?	248
6.5.2	Een kind gevonden en wat dan?	249
6.5.3	Wat ga je bij deze opdracht doen?	249
6.5.4	Hoe ziet het portfolio eruit?	250
6.5.5	Je logboek schrijven	251
6.5.6	Eindopmerkingen naar aanleiding van de uitgevoerde opdracht	252
	Geraadpleegde en aanbevolen literatuur	254
	Opdrachten in het boek	256
	Register	257
	Over de auteurs	262

Warming-up

XIV

Voordat een sporter aan de eigenlijke uitdaging begint, neemt hij even de tijd om zich lichamelijk en geestelijk voor te bereiden. Dat verwachten we ook van jou voordat je je met informatie en opdrachten ontwikkelingspsychologie gaat bezighouden. Je gaat ervoor zitten en je oriënteert je op wat er van je gevraagd gaat worden.

Dit boek gaat over echte kinderen, niet alleen over abstracte theorieën. Dit boek gaat over jou als ervaringsdeskundige van je eigen kindertijd en het richt zich vervolgens ook op de kinderen met wie je in je stage te maken hebt. Daarbij zorgen wij voor de noodzakelijke informatie met betrekking tot de ontwikkeling van kinderen en achterliggende theorieën uit de ontwikkelingspsychologie.

We maken gebruik van de biografische methode om inzicht te krijgen in het denken en handelen van kinderen. Dit werkt ook om jezelf beter te leren kennen. Want tenslotte is het in de relatie tussen kind en leraar van belang dat de leraar beseft dat hij zijn eigen persoon meeneemt.

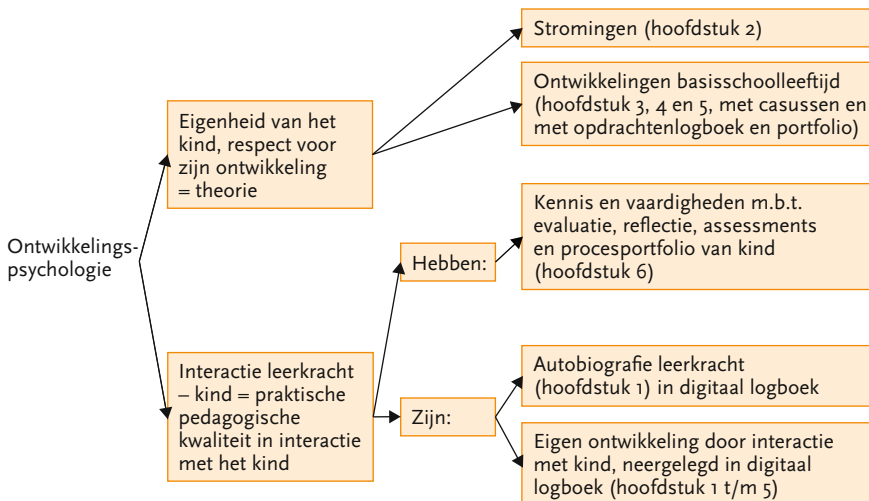
We citeren professor Stevens in het tijdschrift *Mensenkinderen* (september 2007):

“Het losmaken van vaardigheden of zelfs zogeheten competenties van de persoon en diens opvattingen, motieven en emoties is niet verantwoord, hoe vanzelfsprekend het in de wetenschappelijke analyse ook is geworden.”

Aan de basis van het pedagogisch groepsleiderschap liggen de persoonlijkheid van de leraar, en de kwaliteit van de relatie leraar-kind. In dit boek over de ontwikkelingspsychologie van het basisschoolkind gaan we hiervan uit. Het is hopelijk ver-

helderend en motiverend om het volgende schema (figuur 1) even goed te bekijken, waarbij je je realiseert:

- Dat wij in dit boek uitgaan van zowel de eigenheid van het kind en respect voor zijn ontwikkeling, evenals van de interactie leerkracht-kind.
- Dat de professionele leraar inzicht moet hebben in ontwikkelingspsychologische stromingen en in ontwikkelingen gedurende de basisschoolleeftijd. Kennis hiervan en inzicht hierin maken deel uit van zijn professionele kwaliteit (en komen aan de orde in respectievelijk de hoofdstukken 2 t/m 5 van dit boek).
- Dat praktische toepassingen hiervan alles te maken hebben met enerzijds aanwezige kennis en vaardigheden die de leraar tot zijn beschikking moet hebben, en anderzijds met zijn eigen ontwikkeling als persoon (vooral in de hoofdstukken 1 en 6 van dit boek).
- Dat je de aangereikte informatie ook meteen in je stageklas gaat toepassen. Daarom zal je gevraagd worden om zowel de autobiografische opdrachten als de opdrachten uit de hoofdstukken 3, 4 en 5 en de ervaringen in de interactie met een kind, in een (digitaal) logboek te verwoorden. Als je langere tijd op dezelfde stageschool werkt, vergemakkelijkt dat het uitvoeren van de portfolio-opdracht (LIO-stage; dualtraject). Is dat niet het geval, dan bestaat altijd nog de mogelijkheid om een kind uit de buurt waar je woont of een kind uit je familie- of kennissenkring langere tijd te volgen.
- Dat de reflecties van het kind waar je mee werkt in een procesportfolio komen, waarvan het kind zelf de eigenaar is.

Figuur 1 Uitgangspunten van dit boek schematisch weergegeven.

Bekijk het schema in figuur 1 nog eens goed en realiseer je dat kennis, inzicht en vaardigheden wezenlijk zijn voor kwaliteit, maar ook (citaat professor Stevens):

“Een leraar is minder een toepasser of overdrager van kennis of een geschoolde probleemoplosser, dan wel iemand die met zijn leerlingen zinnvolle situaties schept, betekenisvol onderwijs ontwerpt en (soms conflicterende) persoonlijke theorieën heeft over wat wel en niet werkt en over de essenties van het onderwijswerk.”

Dit boek is anders dan andere leerboeken ontwikkelingspsychologie. Autobiografische reflectie, een **procesportfolio** van kinderen en reflecteren met kinderen zul je in geen ander leerboek ontwikkelingspsychologie aantreffen. Daarbij leg jijzelf een **digitaal logboek** aan. Wij willen ontwikkelingspsychologie dicht bij je brengen, laten zien dat dit over echte kinderen gaat met wie je in je stage regelmatig werkt. Daarnaast willen we inhoudelijke kwaliteit bieden. We benaderen jou daarbij als ervaringsdeskundige. Je kunt je kennis en inzichten van de kinderlijke ontwikkeling in de praktijk gebruiken om in je onderwijs recht te doen aan de diversiteit van kinderen. Op die manier voel je je daarbij betrokken.

Om als leerkracht basisonderwijs adaptief met kinderen te kunnen werken is het van belang om:

- de eigen kindertijd te kunnen duiden;
- kennis te verwerven van en inzicht in de ontwikkeling van kinderen en de belangrijkste ontwikkelingspsychologische theorieën; die kennis pas je vervolgens toe in de stagesituatie.

Bewust gaan we niet uitgebreid in op culturele verschillen en op leer- en gedragsproblemen. Dat voert te ver met betrekking tot de bedoeling van de pabo. Bovendien is er zeer veel relevante literatuur over deze onderwerpen beschikbaar.

Uitgaande van taakprofielen en kerndoelen is in een bijlage het beroepsprofiel opgenomen.

Aanvullend materiaal

Bij dit boek hoort aanvullend materiaal dat te bekijken is via: www.lerarencampus.nl.

Via deze site kun je toegang krijgen tot digitaal lesmateriaal behorende bij het boek. Dit materiaal gebruik je aansluitend bij het boek voor toepassingen en verdieping als een digitaal logboek. Al het materiaal dat je maakt, wordt opgeslagen in een portfolio. Dit is alleen beschikbaar voor de gebruiker. Voor het aanvullend ma-

Inleiding

2

Om inzicht te krijgen in het menselijk denken en handelen, maken ook wetenschappers nogal eens gebruik van onderzoek naar de levensloop van mensen zoals ze die zelf beschrijven, een biografische methode. Dat geeft duidelijkheid over veranderingsprocessen in de samenleving. Maar de aanpak werkt ook als mensen zichzelf beter willen begrijpen.

In dit boek over ontwikkelingspsychologie zul je het denken en handelen van kinderen beter leren begrijpen. Daarvoor is informatie nodig, zoals elders in dit boek gegeven. Het kan echter ook zinvol zijn om een soort antenne bij jezelf te ontwikkelen om enigszins te kunnen kijken en voelen als kinderen. Aangezien je zelf ervaringsdeskundige bent met betrekking tot jouw eigen kindertijd, ligt het voor de hand om die bron van ervaringskennis aan te boren.

Op zijn minst maakt het herbeleven van ervaringen uit jouw kindertijd het je gemakkelijker om het denken, voelen en de gedragingen van kinderen nu beter te begrijpen, beter in te voelen. Vandaar dat we in dit boek over ontwikkelingspsychologie beginnen met een autobiografische aanzet. Ook voorkom je zo dat het idee ontstaat dat ontwikkelingspsychologie een abstract iets is. Ontwikkelingspsychologie gaat over echte kinderen, over het kind dat je was en over de kinderen met wie je te maken hebt.

1.1 Toen ik vijf jaar was

Ik moet zo'n vijf jaar geweest zijn toen ik als kleuter aan het eind van de schooldag dromerig de verkeerde kant uit gelopen ben. Het stadje waar ik woonde was, achteraf gezien, niet zo groot. Toen leek het erg groot. Er liepen voor mij vaste wegen door: van huis naar oma, van huis naar school, van huis naar mijn vriendje, van huis naar de kerk, van huis naar de kruidenier. Andere plekken waren losse plekken die ik wel herkende, maar waarvan ik niet wist hoe ik er gekomen was. Ik werd steeds onrustiger omdat het zo lang duurde voor ik herkenbare punten naar huis toe zag. Plotseling stond ik voor het zwembad dat voor mijn gevoel vreselijk ver van mijn huis af lag. Ik kreeg het toen echt te kwaad en begon te huilen. Zelden heb ik me later zo eenzaam en verloren gevoeld als op die dag. Even later kwam er een man aan fietsen, die stopte. Hij vroeg waarom ik huilde, en ik kon weinig anders zeggen dan dat ik naar mama toe wilde. Hij vroeg me hoe ik heette en waar ik woonde. Mijn moeder had me met vooruitziende blik ingeprent wat mijn adres was. En zo kwam ik, achter op de fiets van een wildvreemde man, een tijdje later thuis. Onbeschrijfelijk was het gevoel toen we onze straat indraaiden.

Jezelf vragen stellen over jouw eigen leven gebeurt meestal wanneer de dingen niet meer zo vanzelfsprekend zijn. Iets dat ‘vanzelf’ gaat, roept geen vragen op. Als je vragen over jezelf gaat stellen dan voel je je meestal op een onbehaaglijke manier van jezelf bewust.

Ik weet nog goed dat ik op de middelbare school een keer voor het bord moest komen en daar vragen moest beantwoorden. Plotseling merkte ik dat twee meisjes met elkaar zaten te praten en te lachen. Ik kreeg een kop als vuur, ervan overtuigd dat het over mij ging. Vanaf toen ben ik anders tegen mezelf gaan aankijken, letterlijk door de ogen van anderen.

Waarom verloor ik vanaf dat moment mijn spontaniteit? Waardoor werd ik verlegen en onhandig? Er ontstond een soort verdeeldheid van innerlijk en uiterlijk, alsof ik uit twee personen bestond die elkaar in de gaten hielden. Hoe plotseling veranderingen in jouw leven zich ook voltrekken, vaak is er al een voedingsbodem. Innerlijk is er al het een en ander gebeurd, ook al had je dat niet in de gaten. Doordat de buitenwereld met al zijn indrukken zo’n beslag op je legt, is het vaak moeilijk aandacht op te brengen voor jouw innerlijk leven. Werken aan jezelf heeft altijd te maken met wat er zich in jouw eigen persoon afspeelt: jouw dromen, idealen, fantasieën, opvattingen, angsten.

1.1.1 Jeugdervaringen

Een belevingsbeschrijving maken is zoets als observeren achteraf. Het gaat daarbij niet alleen om het beschrijven van uiterlijke gedragingen, maar om subjectieve ervaringen, om datgene wat je van binnen voelde en beleefde. Belevingsbeschrijvingen bevatten overigens niet alleen belevingen, maar ook beschrijvingen over hoe je als kind met de dingen om je heen omging, hoe bepaalde ruimtes gebruikt werden, hoe je als kind oplossingen vond om de werkelijkheid in het spel op jouw manier betekenis te geven.

Het is belangrijk dat leerkrachten zichzelf goed kennen. Mensenkennis begint bij jezelf. Je leert jezelf vooral via anderen kennen. Het verkrijgen van zelfinzicht is daarom een levenslang proces waaraan je zeker in jouw opleiding aandacht moet besteden. Iedereen die kinderen wil leren kennen en zich met hun opvoeding wil bezighouden, moet zich van tijd tot tijd afvragen: “Hoe was ikzelf als kind?” of “Hoe zag mijn opvoeding eruit?” Daarmee leer je reflecteren en je zodoende bewust worden van wat je in jouw verleden hebt gewaardeerd, wat je als vervelend ervaren hebt, welke personen in jouw leven grote invloed op je gehad hebben, welke gebeurtenissen grote invloed op jouw ontwikkeling hebben gehad. Het is van groot belang om jezelf als kind te kennen voordat je je gaat verdiepen in andere kinderen en hun